

Strukturele fenomenologie van een aktuele klankontwikkeling in enkele dialekten van het N.-O. van de provincie Luik

door R. JONGEN

De Duitse palato-velare frikatief heeft een vrij ruim allofonisch spreidingsgebied (1), vooral langs de dimensie van de artikuleringsplaats (Ich- en Ach-Laut) (2). Merkwaardig is, enerzijds, dat de bestaande zogenaamde kombinatorische varianten van Duits /ch/ én artikulatorisch én auditief op betrekkelijk grote afstand van elkaar liggen : de Ich-Laut is duidelijk palataal en impliceert een hoorbare i-komponente, de Ach-Laut, daarentegen, is duidelijk velaar en bevat een ongetwijfeld donkere komponente. Anderzijds zijn er struktuurgegevens aanwezig die erop schijnen te

(1) Ik gebruik deze term als vertaling van Moultons „allophonic range”, zie Moulton, Short vowel systems, blz. 178, nota 3; wat het allofoonbegrip betreft, zie Hammarström, Linguistische Einheiten, blz. 17. De allophonic range duidt dus de fonetische ruimte aan waarin *alle* allofonen van hetzelfde foneem verschijnen.

(2) Het lijkt me niet mogelijk, op grond van oppositiemogelijkheden als Kuchen vs Kuhchen, de monofonematische struktuur van de Ich-/Achlaut weg te redeneren, ook al impliceert deze mening dat een fonologie van het Duits er van meet af aan rekening moet mee houden, dat de paradigmatische distinktiviteit binnen het kader van een voorafgaande segmentatie in morfeemeenheden speelt.

wijzen dat de komplementaire distributie van [ç] en [x] (1) niet te beschouwen is als een exclusief gevolg van zuivere koartikulatie : het feit bv. dat in de woord- en morfeem-anlaut steeds [ç] optreedt, ook voor niet-palatale klinker; of het feit dat [x] niet alleen na achterklinkers voorkomt, maar eveneens na de maximaal open a-vokalen, waar de dimensie palataal-velaar weliswaar fonologisch irrelevant is, die echter geenszins als fonetisch velaar kunnen beschreven worden (2).

In vergelijking met de toestand in het Nederlands, waar naast de stemloze velare frikatief ook een stemhebbende tegenhanger optreedt (3), en waar hoogstens van een geringe, nauwelijks hoorbare, maar blijkbaar door zuivere koartikulatie bepaalde kombinatorische /ç/- en /x/-variatie sprake kan zijn, vertoont het duitse foneem /ch/, 1) een eerder zuiver positionele dan kombinatorische variatie (4) en 2) een aanzienlijk grotere variatiebreedte.

(1) [ç] is de Ich-Laut, [x] de Ach-Laut; [f] en [g] zijn de stemhebbende tegenhangers (beide frikatieven!); [χ] en [γ] zijn de eerder neutrale, niet extreme realisaties.

(2) Vooral de vaak als „vorderes” of „hell(er)es a” beschreven korte /a/ van de Hochlautung, zie o.a. Siebs, blz. 37; Duden Bd. 6, blz. 42; Deutsche Sprache, Bd. 2, blz. 768; Ungeheuer, Duden, Siebs und WDA, blz. 216-117 ...

(3) Echter met enkele beperkingen, zie bv. Cohen e.a., *Fonologie*, blz. 30.

(4) Zie Hammarström, blz. 19, § 2 en blz. 17-18 („Es gibt sogar positionsgebundene Varianten, (..) die so wenig eine artikulatorische Notwendigkeit sind, dass sie in den meisten Sprachen überhaupt nicht auftreten”. In bepaalde nederlandse dialecten zijn gelijkaardige zuiver positionele verschijnselen te vinden, echter, syntagmatisch gezien; in omgekeerde richting, met bv. relatief stabiele kons. maar sterk variërende klinker, bv. foneem /a/ met een palataal allofoon voor velare kons. en een velaar allofoon voor niet-velare kons. Bij wgm. a in gesl. lettergreep lijkt dit verschijnsel vooral in Belgisch Brabant op te treden (o.a. P. 25, 106, 145, 152, 157, 171, K. 351; zie ook, Vanrijkel, *Enkele fonologische beschouwingen*); ook bij wgm. a in open lettergreep treedt het op, echter met nog een derde ç-allofoon voor dentaal en slechts daar waar wgm. â en a in open lett. niet zijn samengevallen (maar ook in bv. K. 361 en Q 2, met een verdeling \bar{a} voor velaar = \bar{a} voor niet-velaar).

De Nederlandse toestand — zuiver kombinatorische en geringe $|\gamma|$ - en $|\chi|$ -variatie — geldt eveneens voor de meeste dialekten in het zuidelijk gedeelte van het Nederlands taalgebied (1). Alleen in het Oosten (Nederlands Limburg en het Noordoosten van de provincie Luik = NOL) treden er „extreme” varianten op, die aan de toestand in het Duits doen denken.

Zo heeft bv. Welter (2) voor NOL de isoglosse γ/j getrokken („gutturale” vs „palatale Spirantenartikulation”). Zijn gegevens — die eveneens door Boileau op kaart zijn gebracht (3) — blijken echter ofwel onbetrouwbaar ofwel reeds voorbijgestreefd te zijn. Verder houden zij onvoldoende rekening met andere belangrijke systeemgegevens. Inderdaad, naar mijn persoonlijke ervaring moeten alle γ/j -isoglossen van Welter-Boileau enkele kilometers meer naar het Westen toe getrokken worden (zowel de ten oosten van Gemmenich, Moresnet, Montzen, Hendrik-Kapelle getrokken Anlaut + Vokaal-isoglosse, als de andere — Anlaut + Kons., Inlaut en Auslaut — welke de Benratherlijn volgen).

Bovendien is bij Welter niet zonder meer duidelijk of hij bij de stemloze konsonant de $\chi/\zeta \sim x$ - ofwel de $x = \zeta / = \xi$ -isofoon bedoelt (die eveneens met de Benratherlijn gelijk loopt) (zie blz. 31). Te oordelen naar wat op blz. XIX te lezen staat — „der stimmlose palatale Reibelaut χ (ich-Laut) kommt nur für den östlichsten, am stärksten ripuarisierten Teil unseres Gebietes in Betracht” — bedoelt hij wel degelijk de $\chi/\zeta \sim x$ -isofoon. Boileau is trouwens van dezelfde mening: „La ligne de Benrath forme

(1) Ik ga hier niet in op de in het Westen voorkomende sterk laryngale γ -realisaties (bv. Pervijze, H. 93, $h_{\alpha}st = gast$; $l_{\alpha}h_{\alpha} = leggen$).

(2) Welter, NOL, blz. 28-31.

(3) Boileau, Toponymie, blz. 82. Anderzijds echter drukt hij enig voorbehoud uit t.o.v. Welters isofonen, zie blz. 67.

donc la limite dans les cas de $w\bar{e}.\chi$ (limb.) / $w\bar{e}.\zeta$ (Ra. Ey. Haus.) et de $h\bar{a}\chi$ / $h\bar{a}x$ " (blz. 68); op blz. 34 zegt hij het nog duidelijker: „la spirante sourde correspondant à g (...) se prononce beaucoup moins en arrière que l'ach-Laut allemand (cf. la prononciation des Flamands)". Maar ook deze isofoon ligt in feite een heel stuk verder naar het westen toe.

Het feit dat zowel Welter als ook Boileau nergens in het ten westen van de Benratherlijn gelegen NOL-gebied een noemenswaardige interne kombinatorische of positionele γ - of χ -variatie gehoord hebben, verklaart dan ook dat zij eveneens een van structureel standpunt zeer belangrijk ontwikkelingsverschijnsel over het hoofd hebben gezien. De dialecten onmiddellijk ten westen van de Benratherlijn — bv. Gemmenich, Moresnet, Montzen, Kelmis... — kunnen, met betrekking tot de fonologische structuur van de palato-velare frikatieven (1), alleen dan op adequate wijze beschreven worden, wanneer er uitdrukkelijk rekening gehouden wordt met de diachronische dimensie. Dit heeft m.i. een dubbele oorzaak: enerzijds, omdat er simultaan verschillende, aan verschillende idiolekten of groepen idiolekten verbonden structuren naast elkaar bestaan, die tot elkaar in een door klankevolutie te verklaren verhouding staan; en anderzijds, omdat er, ook binnen hetzelfde idiolekt, taalgegevens voorhanden zijn die eveneens in historische termen moeten worden verklaard.

In autonoom-fonologische termen betekent dit dat het dialect eerder als diasysteem dan als systeem dient te worden beschreven. Binnen het kader van een niet-autonome fonologie, daarentegen — bv. in het kader van de generatief-

(1) Hiermee bedoel ik vooral de woordvorm-diakritische elementen waarvan de historische bezetting („lexikalischer Bestand”) overeenstemt met die van Ndls γ en χ (eerder dan met Dts g en ch , of zelfs Ripuarisch j en ch ; zie Dts *Tag*, met $[k]$, *Tage*, met okklusieve $[g]$, tegenover Ndls *dag* (= ch), *dagen* (= γ) ..., en Dts-Rip. *machen* tegenover Ndls *maken*).

transformationele grammatica (1) — betekent het dat bepaalde, al dan niet aan bijzondere idiolekten verbonden verschijnselen verklaard moeten worden met behulp van los aanvullende en daarom hoogst oneconomische regels. Indien het erop aankwam om bepaalde taalgegevens afzonderlijk te beschrijven, los van andere, die elders in het dialect of zelfs elders in hetzelfde idiolekt optreden, dan zou een heel nieuwe, economischere grammatica kunnen worden opgesteld. Daardoor echter dat zij simultaan met alle andere gegevens moeten beschreven worden, blijken zij het toepassingsresultaat te zijn van aan een vroegere grammatica toegevoegde regels, die bepaalde outputs van die vroegere grammatica veranderen. Het klassieke voorbeeld is de Phonemkollision : in de overgangstijd van de ene taaltoestand ($/a/$ vs $/a'/$) naar de andere ($/A/$, met de historische bezetting van vroegere $a + a'$), wordt het dialect dat door het synchronisch koëxisteren van beide systemen gekenmerkt is het adequaatst aan de hand van een grammatica beschreven met de regels 1, 2... en 10 = $/a/ \rightarrow [a]$, 20 = $/a'/ \rightarrow [\bar{a}]$, waaraan dan de verdere, slechts voor bepaalde idiolekten geldende aanvullingsregel 30 wordt toegevoegd dat „ $[a] \rightarrow [\bar{a}]$ ”. Zodra er geen mensen meer zijn die nog het vroegere onderscheid $/a/$ vs $/a'/$ maken, kan dezelfde $[\bar{a}]$ -output door een eenvoudige grammatica verklaard worden waar de regels 10, 20 en 30 vervangen zijn door de ene regel 40 = $/A/ \rightarrow [\bar{a}]$ (2). Het gebeurt echter anderzijds vaak dat de structuur van vroegere taalstadia, ook al is deze op onherstelbare wijze voorbijgestreefd, zich nog lang nadien diep in de grammatica, bv. in de morfologie, doet gelden. Zo is bv. het vroegere onder-

(1) zie o.a. Halle, *Phonology in Generative Grammar*; Chomsky-Halle, *Sound patterns.*; Postal, *Aspects* (de twee laatste met een bijzonder deel of hoofdstuk over „sound change”).

(2) $/A/$ staat hier voor een „morfoneem” dat de som van de vroegere $/a/ + /a'/$ representeert.

scheid tussen wgm. *ē* en umlauts-*é*, welke in het Nederlands beide samengevallen zijn, nog bewaard in het bestaan van morfonologische alternaties als tellen / getal, wekken / wakker, lengte / lang, helft / half... Dit heeft tot gevolg dat er in een generatieve beschrijving van het Nederlands wellicht beter kan worden uitgegaan van een fonologische representatie met o.a. de distinkatieve eenheden *a*, *é* en *ē*, dan van een representatie met slechts *a* en *e*: de samenvall van *é* = *ē* wordt dan eerst in de latere, zuiver interpretatieve fonologische komponente beschreven.

Wat nu de hedendaagse structuur van de palato-velare frikatieven in het uiterste oosten van NOL betreft, zo is de toestand aldaar de volgende (1). Vooral oudere mensen bezigen het voor het Nederlands kenmerkende en door Welter beschreven neutrale systeem: de fonetische realisaties van zowel de stl. als ook de sth. frikatief zijn weliswaar aan kombinatorische variatie onderhevig, extreem palatale resp. velare allofonen ontbreken er echter (bv. *vlē:γə*, vliegen; *zā:γə*, zeggen; *vlē:χ*, vlieg; *mā:χ*, maag) (groep I). Bij andere, vooral jongere sprekers of sprekers van middelbare leeftijd, treedt een zeer duidelijke neiging op om, zoals in het Duits, beide fonemen in extreme positionele allofonen op te splitsen (*vlē:jə*; *zā:gə*; *vlē:ç*; *mā:x*) (groep II). Bij een derde groep eveneens jongere sprekers zijn reeds sporen van foneemsamenvall vast te stellen: behalve de stl. palat. *ç*-allofoon zijn de allofonen van groep II nog verder naar beide extremen toe verschoven, hetgeen tot gevolg had dat [*j*] er met de als semi-vokaal gerealiseerde [*j*] samenviel (bv. *li:jə*, lijden = *li:jə*, liggen) en [*ç*] met de onder meer als uiterst velare sth. frikat. gerealiseerde [*r*] (bv. *wḡ:rə*, waren = *wḡ:rə*, wegen, peser).

(1) De hier beschreven gegevens hebben onmiddellijk betrekking op het Moresnets, Q. 252, maar gelden ook voor andere dialecten ten westen van de Benratherlijn.

De stl. [x] heeft een gelijkaardige ontwikkeling meegemaakt, met echter andere gevolgen : enerzijds, samenval met Auslaut- $\underset{\cdot}{r}$ (bv. $m\bar{a}:r$, maag, met stl. [$\underset{\cdot}{r}$]), maar anderzijds, ontstaan van het nieuwe stl. Inlautfoneem / $\underset{\cdot}{r}$ / (bv. $l\bar{a}:\underset{\cdot}{r}\bar{a}$, lachen). Op die wijze is tenslotte een fonologisch systeem tot stand gekomen dat, aan de ene kant, evenwichtiger lijkt, doordat nu ook het foneem / $\underset{\cdot}{r}$ / (met als fakultatieve varianten : tongpunt- r (zelden), huig- r en frikatieve r) aan de sterk bezette sth / stl-propoortie deelneemt, en doordat ook nu de frikatieve reeksen, evenals de okklusieve en de nasale reeksen ($p-t-k$; $b-d-g$; $m-n-\eta$), in drie distinctieve segmenten verdeeld worden ($f-s-\delta$; $v-z-\zeta$) ; maar dat anderzijds iets van haar Systemhaftigkeit ingeboet heeft, door het feit dat / $\underset{\cdot}{\zeta}$ / thans helemaal geïsoleerd staat. In een vierde groep tenslotte — ook vooral jongere sprekers, echter eerder uit enkele wijken — is dit laatste foneem / $\underset{\cdot}{\zeta}$ / samengevallen met het reeds bestaande / $\underset{\cdot}{\delta}$ / (uit vroegere sk) (bv. $ve.\delta$, vis = $e.\delta$, ik) (1).

Het Moresnets diasysteem ziet er dus, wat de structuur van de palato-velare frikatieven betreft, als volgt uit (2) :

$$\begin{array}{l}
 \text{I} \\
 \text{II} \\
 \text{III} \\
 \text{IV}
 \end{array}
 \left(\begin{array}{l}
 \underline{j} : \underline{\gamma} : \underline{(r)=R=B} \sim \underline{(\underset{\cdot}{r})=\underline{R}=\underline{B}} : \underline{\chi} : \underline{\delta} \\
 \underline{j} : \underline{\hat{j} \sim g} : \underline{(r)=R=B} \sim \underline{(\underset{\cdot}{r})=\underline{R}=\underline{B}} : \underline{x \sim \zeta} : \underline{\delta} \\
 \underline{j=\lambda} : \underline{(r)=R=B} \sim \underline{(\underset{\cdot}{r})=\underline{R}=\underline{B}} : \underline{(\underset{\cdot}{r})=\underline{R}=\underline{B}} : \underline{\zeta} : \underline{\delta} \\
 \underline{j=\lambda} : \underline{(r)=R=B} \sim \underline{(\underset{\cdot}{r})=\underline{R}=\underline{B}} : \underline{(\underset{\cdot}{r})=\underline{R}=\underline{B}} : \underline{\delta}
 \end{array} \right)$$

(1) Er kan hier wel degelijk sprake zijn van $\zeta = \delta$ -samenval, in tegenstelling met wat Boileau bv. voor Aken vaststelt, zie blz. 69, nota 99.

(2) [R] is de huig- r , [H] de velare frikatieve r . In de subsystemen III en IV staan de sth. r -varianten en de stl. tegelijkertijd in een verhouding van kombinatorische varianten (Auslaut stl., elders sth.) en in een verhouding van fonematische oppositie (in de Inlaut).

Het korresponderend fonologisch gedeelte van een Moresnetse generatieve grammatica heeft de volgende inhoud :

1) de volgende distinktieve segmenten die tot de fonologische representatie van de lexemen bijdragen (1) : $/j/$, $/\gamma/$, $/r/$, $/\chi/$ en $/\delta/$ (2) ;

2) de volgende fonologische interpretatieregels :

- a) $/j/ \rightarrow [j = \imath]$
 b) $/\gamma/, / \chi/ \rightarrow \left\{ \begin{array}{l} (1) [\gamma] - [\chi] / I \\ (2) [\hat{j} \sim g] - [\hat{\zeta} \sim x] / II \end{array} \right. (3)$
 c) $/r/ \rightarrow [r = \mathbb{R} = \mathbb{H} \sim \underset{\sim}{r} = \underset{\sim}{\mathbb{R}} = \underset{\sim}{\mathbb{H}}]$
 d) $/\delta/ \rightarrow [\delta]$

3) de volgende aanvullende regels (4) :

- e) $[\hat{j}] \rightarrow [j = \imath]$
 f) $([\hat{g}] - [x] \rightarrow [r = \mathbb{R} = \mathbb{H}] - [\underset{\sim}{r} = \underset{\sim}{\mathbb{R}} = \underset{\sim}{\mathbb{H}}])$
 g) $(([\hat{\zeta}] \rightarrow [\delta]))$.

Het feit dat aldus verschillende met elkaar verwante systemen naast en gedeeltelijk door mekaar koëxisteren

(1) Gemakshalve geef ik hier de segmenten in termen van eenheden, alhoewel ze in werkelijkheid bundels van distinktieve, niet redundante kenmerken zijn.

(2) Ik heb echter de indruk dat een diepgaander analyse tot het resultaat zou komen dat χ niet tot de idiosynkratisch-fonologische representatie behoort, want in de meeste gevallen lijkt het me mogelijk het in termen van algemene regelmatigheden vanuit γ te voorspellen : Anlaut-x treedt niet op; Auslaut-x is een kombinatorische variante van γ ; Inlaut-x treedt meestal slechts in welbepaalde fonetische of grammatikale contexten op ...

(3) De regels 2, b, 1 en 2 staan tot elkaar in een disjunctieve verhouding. Verder wordt de keuze tussen 1 vs 2 door een omgevingsfaktor van sociolinguïstische aard bepaald.

(4) Ook hier wordt het al dan niet toepassen van de regels door sociolinguïstische factoren bepaald : de regels e en f gelden alleen voor groep III, de regels e, f en g alleen voor groep IV.

wijst natuurlijk op een aan de gang zijnde veranderingsproces. Ook wanneer dit proces volledig zal afgelopen zijn — d.i. wanneer nog slechts woordvormen zullen gesproken worden die tot subsysteem IV behoren, zodat de kinderen een nieuwe, volledig omgestructureerde grammatica kunnen gaan leren — ook dan zullen er hoogstwaarschijnlijk in de fonologische dieptestructuur van deze nieuwe grammatica nog herinneringen aan de vroegere toestand blijven voortbestaan. Laten we veronderstellen dat er nog slechts subsysteem IV overblijft. Ondanks de nooit meer goed te maken kollisies van $j = \hat{j}$, $\mathcal{S} = \zeta$ en $r = g$, is het zeer goed mogelijk dat, op grond van bepaalde morfologische gedragingen, nog steeds een onderscheid dient te worden gemaakt, op het niveau van de fonologische representatie, tussen beide elementen van elk paar (d.i. tussen beide vroegere, intussen samengevallen fonemen). De nieuwe $|j|$ én de nieuwe $|r|$ bv. hebben elk een verschillend morfologisch gedrag al naargelang hun oorsprong. Dit blijkt bv. uit de volgende alternaties bij werkwoordsvormen in IV :

1) $l\bar{e}:j\bar{a}$ (liegen), $vl\bar{e}:j\bar{a}$ (vliegen), $v\bar{e}:j\bar{a}$ (vegen), $b\bar{a}:j\bar{a}$ (buigen) → derde p. sg. ind. pres. $ly:\mathcal{S}t$, $vly:\mathcal{S}t$, $v\bar{e}:\mathcal{S}t$, $b\bar{a}:\mathcal{S}t$ vs 2) $le:j\bar{a}$ (leiden), $li:j\bar{a}$ (lijden), $bry:j\bar{a}$ (*bruien = werpen), $d\bar{o}:j\bar{a}$ (duwen) → $le:jt$, $li:jt$, $bry:(j)t$, $d\bar{o}:(j)t$; 3) $b\bar{o}:r\bar{a}$ (boren), $l\bar{i}:r\bar{a}$ (leren), $\mathcal{S}\bar{e}:r\bar{a}$ (scheren), $r\bar{o}:r\bar{a}$ (roeren) → $b\bar{o}:\bar{a}t$, $l\bar{i}:\bar{a}t$, $\mathcal{S}\bar{e}:\bar{a}t$, $r\bar{o}:\bar{a}t$ vs 4) $z\bar{a}:r\bar{a}$ (zeggen), $vr\bar{a}:r\bar{a}$ (vragen), $dr\bar{a}:r\bar{a}$ (dragen), $w\bar{a}:r\bar{a}$ (wegen) → $z\bar{e}:t$, $vr\bar{a}:t$, $dr\bar{e}:t$, $w\bar{a}:rt$. Het nieuwe foneem $|j|$ moet op grond van gegevens als in 1 en 2 opnieuw gesplitst worden, omdat $|j| < j|$ met $[j]$ of nul alterneert (2), terwijl $|j| < \gamma|$ met $[\mathcal{S}]$ alterneert (1), (of, in III, met $[\zeta]$) ; $|r| < r|$ alterneert met $[\bar{a}]$, $|r| < g|$ met $[r]$ of nul (3-4).

Voorlopig echter behelst het Mor. diasysteem een veelvuldigheid van koëxisterende subsystemen. Verrassend is natuurlijk het feit dat er niet minder dan vier verschillende met elkaar verwante structuren naast elkaar bestaan, het-

geen m.i. op een zekere onvastheid en labiliteit van bepaalde als tussenstadia fungerende structuren wijst. Bovendien treden er in het taalgebruik van de meest vooruitstrevende sprekers (III en IV) allerlei merkwaardige verschijnselen op die erop wijzen dat de foneemkollisies toch nog niet helemaal afgelopen zijn. Zo zijn de nieuwe fonemen — *j*, *r* en *š* — in zinsverband veelal door een verschillend sandhigedrag gekenmerkt, al naargelang hun oorsprong. Zijn zij de reflexen van vroegere *j*, *r*, *š*, dan volgen zij de voor het Mor. geldende algemene sandhiregels; als reflexen van vroegere *γ*, *χ*, daarentegen, hebben zij gedeeltelijk het sandhigedrag van dit vroegere taalstadium tot op heden toe bewaard. Zo geldt voor Mor. de algemene regel dat een volgende Anlaut-*d* na *distinktief* stemloze kons. ook zelf stemloos wordt (1), bv. [əwo.sta.t], hij wist dat; [əlē.ptə.rəχ], hij liep door; I [e.χfr̥p̥:χta.t], ik vraag dat; II [e.çsā:xte.çta.t], ik zeg dich dat... vs [e.çwe:lda.t], ik wil dat; [əw̥p̥:rd̥p̥:], hij was daar; [vərd̥ə:jə], wij duwen... Deze regel is nog steeds van toepassing in III en IV, met dit verschil echter dat de met [*r*] samengevallen Auslaut-*x* ofwel sth. wordt en de volgende *d* sth. laat, zoals de vanouds bestaande *r*, ofwel stl. blijft en, door progressieve assimilatie, stemloos worden van de volgende *d* veroorzaakt, zoals de vroegere *x*. Aldus is er, in de idiolekten zelf van III en IV, nog steeds iets van de vroegere *x/r*-oppositie, en bij uitbreiding van de vroegere *γ-x/r*-morphologie, bewaard: ik weeg dat = [e.çw̥p̥:rda.t = e.çw̥p̥:r̥ta.t] vs ik was dat = [e.çw̥p̥:rda.t]; ik zeg je dat = [e.çsā:rde.çta.t = e.çsā:r̥te.çta.t] vs ik vaar = rijd je erheen = [e.çf̥ā:rde.çtərh̥e:n]; [drā:rə], dragen → [e.çtrā:r̥] → [e.çtrā:rda.t =

(1) Dus na *p*, *t*, *k*, *f*, *s*, *š*, na vroegere *χ* en na III/IV-/*r̥*/; niet na *m*, *n*, *ŋ*, *l*, *r*. De in III en IV nieuw ontstane /*r̥*/ (met distinktieve eigenschap „stl”) treedt in In- en Auslaut op, bv. *lā*.*r̥*(ə) = lach(en).

e.çtrā:rtā.t] vs [*vərwā:rə*], bewaren → [*e.çfərwā:ɾ*] → [*e.çfər-wā:rdā.t*]...

Bij sprekers met reeds geïntegreerde $\zeta = \xi$ -samenval is bovendien een zeker voorbehoud vast te stellen t.o.v. de assimilatie $\xi \rightarrow \zeta$ voor volgende klinker, echter uitsluitend bij $|\xi < \zeta|$; er wordt niet zelden „teruggегrepen” naar [*j*], de sth. tegenhanger van de vroegere [ζ], bv. mij ook = [*me.jor.* = *me.žor.*] vs die vis ook = [*dē:ve.žor.*].

Dit alles — koëxistentie van verschillende subsystemen, uitblijven van een uniformisering van het in zinsverband geldende sandhigedrag — zijn duidelijke symptomen van actuele taalontwikkeling, terwijl vroegere, reeds afgelopen veranderingen nog hun neerslag kunnen vinden in diepere lagen van de grammatica, bv. in de morfologie (morfologische alternaties). Dit betekent dat ook in een volop nieuwe generatieve grammatica de fonologische interpretatiekomponente zou moeten vertrekken van een systematisch-fonologische representatie waar het onderscheid tussen $j-\gamma-r-\chi-\xi$ nog bewaard is. Met andere woorden: dat de verandering zich in feite voorgedaan heeft ergens in een perifere laag van de grammatica (1).

Nota: De hier beschreven gegevens zijn grotendeels door mijzelf verzameld. In dialectologische teksten of verzamelwerken heb ik ondertussen de volgende gegevens gevonden:

1) Zuidnederlandse Dialectcentrale, Lijst 4 (Wenkersätze) (2):

a) Q. 222, Vaals: o.a. *lē:rə* (ze lagen); *nɔr* (nog); *ən*

(1) Deze stelt anderzijds de linguïstische competentie van de sprekers voor, zodat de klankontwikkeling als een mentaal gebeuren moet opgevat worden, een verandering in de regels van de grammatica. Deze opvatting sluit m.i. echter niet uit dat een dgl. mentaal gebeuren kan veroorzaakt worden door structurele factoren die de fonetische output an und für sich kenmerken.

(2) Ik gebruik de transkriptie van de informanten.

ō:rāmbleksje (een ogenblikje) ; *med əš* (met u) ; *berəš*, *hu.ə.R* (bergen, hoog) ; *fər mij op* (voor mij op) ; *ziš* (zich) ; *dryž blā:r* (droge blaren) ; *oR* (ook) ; *dərəjədi.s* (door het ijs) ; *zā:Rtišwəstər* (zeg je zuster) ; *māRə*, *wējšə* (Dts machen, Wochen) ; *dō:rəzuə* (hij deed alsof)...

b) Q. 262, Eynatten : o.a. *dryj* (droge) ; *jəliš*, *mələš*, *sprejšə*, *wəšə* (Dts gleich, Milch, sprechen, Wochen) ; *dərəš ən is* (door het ijs, met gen-artikel) ; *ež bēn* (ik ben) ; *ox* (ook) ; *zā:jə wəət* (met j ! ; sagen würde) ; *l̥p̥γən* (lagen) ; *b̥.rəš*, *hu.ə.x*, *hu.ə.jər* (bergen, hoog, hoger) (1) ; *fər mež op* (voor mij op)...

c) Q. 251, Gemmenich : o.a. *dryx blā:r*, *kawxə* (koken) ; *dərəx = dərəš ən i.s* (met gen-lidwoord !) ; *zā:γə*...

d) Geen sporen van samenval noch van extreme allofonisering te Eupen, Welkenr., St.-Pieters-Voeren, Montzen, Valkenburg...

2) Veldeke 41, 1966, Nr 228, Kerkraads : o.a. *jəzichtər* (gezichten) ; *ooch*, *tsog* (Dts auch, Zug) ; *ziech*, *sjleēg*, *kirch* (Dts sich, Schläge, Kirche) ; *zore* (zagen) ; *daag*, *broechet*, *durch* (Dts Tage, brauchte, durch) ; *zare* (zeggen) ; *vroaret* (vroeg) ; *rejelet* (regelde) ; *zaache* (zaken) ; *dra:rətə* (droegen) ; *Ocche*, *maachet* (Dts Aachen, machte) ; *zoog* (zag)...

(1) Het geval „hoger” is in zoverre interessant als hier voor volgende *er* een sprong van velare naar palatale allofoon vast te stellen is. Iets gelijkaardigs doet zich eveneens in het Mor. voor : alhoewel de combinatie *rər* zeer goed mogelijk is ((bv. *b̥p̥.rər*, een boorder; *dr̥.rər*, drager ...), wordt zij bij */r < g/* graag vermeden en door *jər* vervangen. Voor een als suffixe beleeftde er-sequentie lijkt de *[r]* gemakkelijker mogelijk, bv. drager = *dr̥.rər*, vrager = *vr̥p̥.rər*, knaagdier = *kn̥.rər*, maar mager = *mā:jər*, zwager = *šw̥p̥:jər*, Dts Lager = *lā:jər* (echter ook = *hu:əjər*, hoger). In conjunctievormen (met Umlaut) is anderzijds, blijkbaar onder invloed van het preteritum (zonder umlaut, met distinktief velare klinker, een vrije (allomorfische) variatie van *[j] = [r]* vast te stellen, bv. Dts sahen, trugen, lagen = *zō:rə*, *drō:rə*, *lō:rə* → *sāhen*, *trūgen*, *lāgen* = *zā:jə*, *dr̥ā:jə*, *lā:jə* = *zō:rə*, *dr̥r̥:rə*, *lō:rə*).

3) In de Deutscher Sprachatlas zijn voor het Aachener Land nergens $\xi (< x)$ -vormen genoteerd (sporadisch echter wel bv. ten westen van de Moesel tussen Trier en Koblenz, of rond Keulen). Bijzondere *ch*-waarden of *ch*-allofonen zijn nergens te vinden...

4) In de Reeks Nederlandse Dialectatlassen zijn eveneens nergens *ch*-allofonen genoteerd (bv. *miχ = da:χ*). Wel zijn er $\xi (< x)$ -vormen te vinden (bv. Raren, Q. 263).

Bibliografie :

- BOILEAU, A., *Enquête dialectale sur la toponymie germanique du Nord-Est de la Province de Liège*, Tome 1, 1954.
- CHOMSKY N.-HALLE M., *The Sound Pattern of English*, 1968.
- COHEN e.a., *Fonologie van het Nederlands en het Fries*, 1959
- DIE DEUTSCHE SPRACHE, *Kleine Enzyklopädie*, Band 2, 1970
- DER GROSSE DUDEN, Band 6, *Aussprachewörterbuch*, 1962
- HALLE, M., *Phonology in Generative Grammar*, *Word*, 18, 1962.
- HAMMARSTROM, G., *Linguistische Einheiten im Rahmen der modernen Sprachwissenschaft*, 1966.
- MOULTON, W. G., *The short vowel systems of northern Switzerland*, *Word* 16, 1960.
- POSTAL, P. M., *Aspects of phonological theory*, 1968.
- Siebs Deutsche Hochsprache*, 1961.
- UNGEHEUER, G., *Duden, Siebs und WDA : drei Wörterbücher der deutschen Hochlautung*, in *Festschrift für Hugo Moser*, 1969.
- VANRIJKEL, R., *Enkele fonologische beschouwingen over het Landense a-vocalisme*, in *T. & T.* 17, 1965.
- WELTER, W., *Die Niederfränkischen Mundarten im Nordosten der Provinz Lüttich*, 1933 (= NOL).